

İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

CİLT : II

DIYARBAKIR - 2000

KADER İNANCININ SİYASETLE İLİŞKİSİ VE BU İLİŞKİNİN

HADİS UYDURMADAKİ ROLÜ

Yrd. Doç. Dr. H. Musa BAĞCI*

Kader inancı, bildiğimiz kadarıyla ilk çağlardan bugüne dek düşünce tarihinin en önemli problemi olmuştur. Bu problem filozofu, politikacı, hukukçusu, din adamı, psikoloğu ve sade müminiyle bütün toplum katmanlarını meşgul etmiş ve üzerinde çok yoğun tartışmalar meydana getirmiştir. Çünkü sözkonusu problem, muayyen bir topluma özgü olmayıp, tarih boyunca, bütün insan gruplarının ilgilendikleri ve üzerinde spekülasyon yaptıkları bir konudur. Bu açıdan kader İslam'dan değil, insanın insan olmasından kaynaklanan bir problemdir. Kısacası kader, insanlığın problemidir.¹

İnsanlığın problemi olan bu inanç, var olmasından bugüne değin çağlar boyunca insanlığın gündemini işgal etmiştir ve etmeye de devam edecektir. Kader düşüncesi, ferdi ve toplumsal hayatı etkilediği gibi felsefe, siyaset, ekonomi ve hukuk alanlarında da etkili olmuştur. Biz bu makalemizde kader inancının tarihin bir kesitindeki siyasetle ilişkisini ve bu ilişkinin hadis uydurmadaki rolünü incelemeye çalışacağız.

Kader inancı, tarih boyunca siyasetçiler tarafından daima istismar edilegelmiştir. Çünkü bu inanç, insanın var olmasından beri tartışılan ve büyük bir oranda da geniş halk kitleleri ve aydınlar tarafından kabul gören bir inançtır. Bu husus, tarih boyunca gelmiş geçmiş müslüman devletler için de geçerlidir. Geniş halk kesimi, aydınlar ve siyasetçiler, bu anlayışı benimsedikleri için, sosyal, idarî, siyasî ve ekonomik hadiseler plânladıkları gibi gitmeyip bu konudaki başarısızlıklarından dolayı eleştiriye tabi tutuldukları zaman, hep kader inancına sığınmışlar, sorumluluklarından kurtulmanın yolunu "Allah'ın takdiri" anlayışının arkasına sığınarak bulmaya çalışmışlardır. Dün böyle olduğu gibi maalesef çağımızda da bu fatalist (kaderci) yaklaşımın tezahürlerine rastlamak mümkündür. Nitekim 1990 yılı hac mevsiminde Mekke'deki Mina tüneline yöneticilerin gerekli

* Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

¹ Ahmet Akbulut, *Sahabe Devri Siyasî Hadiselerinin Kelamî Problemlere Etkileri*, (İst, 1992) s. 304.

tedbirleri almamalarından dolayı binlerce hacının ölmesini, dönemin yöneticisinin “Allah’ın takdiri” olarak değerlendirmesi ve kadercı bir zihniyete sarılıp, sorumluluğu üzerinden atmaya çalışması böyle bir anlayışın ürünüdür. Keza ülkemizde ilkel teknolojiyle çalışan bir maden ocağı göçüğü altında kalarak ölen altmıştan fazla insanın yakınlarını, devletin en yetkili kişisi: “Cenab-ı Allah’ın takdiri böyle imiş, ne yapalım? Sabretmek gerek. Allah sabır versin.” diyerek teselli etmeye çalışmaktadır. Yine Dinar depreminde halka çadır dağıtmayarak evlerine gönderip, ölü sayısının artmasına sebebiyet veren Afyon valisini halk gerçek müsebbib olarak teşhis edip yargılanmasını isterken, yine o en yetkili kişi “Durun bakalım, Cenab-ı Allah’ın takdir-i ilahisi diye bir şey var” diyerek halkın haklı öfkesini sindirmeye, eritmeye çalışıyordu.²

Biz burada bütün bir tarihi süreci inceleyecek değiliz. Özellikle hadislerin tedvin edildiği dönem olması sebebiyle, Emevi dönemini genel hatlarıyla bu açıdan incelemek istiyoruz. Zira kaza ve kader inancı, bu dönemde iktidarın meşruiyetini sağlamada en önemli faktör olarak kullanılmıştır. İktidarın meşruiyet sorunu, Emevi idaresini zora sokmuş, bu sıkıntıdan kurtulmak için, gerek muhalifleri aleyhinde (Hz.Ali ve taraftarları, hariciler ve siyasi rakipler) gerekse idarenin meşruiyeti lehinde hadis uydurmanın kapılarını sonuna kadar açmış ve bu konuda şairleri ve kıssacıları (vaizleri) kullanmaktan imtina etmemiştir.³ Hilafetten saltanata geçiş aşamasında meşruiyet sıkıntısının çekilmesi olağandır. Sistemin bir anda değiştirilmesi beraberinde bir takım zorlukları da getirecektir. Bunu aşmanın yolu da çoğunlukla ileri sürülecek argümanların dine, yani ayet ve hadislere dayandırılmasından geçer. Emeviler dönemi, kader inancının siyasette istismarın en yoğun yaşandığı bir dönemdir. Onun için makalemizi bu dönemle sınırlandırmayı uygun görüyoruz.

Halife Muaviye (41-61/661-680) hicretin 41. yılında Emevi devletinin başına geçti. Onun iktidara gelişi, temelde, ümmetin özgür seçimine dayalı biatıyla olmamıştır. Başlangıçta biat edenler, yalnızca yönetimi altındaki Şamlılar idi. Diğer kesimlerin biatları -ki bunlar

² İhami Güler, *Allah’ın Ahlakîliği Sorunu*, s. 124.

³ Emevi idaresinin leh ve aleyhinde ve karşıt grupların (Hz.Ali ve taraftarları, hariciler v.b.) leh ve aleyhinde uydurulan rivayetler için bkz: Sadık Cihan, *Uydurma Hadislerin Doğuşu ve Sosyo-Politik Olaylarla İlgisi*, Etüt Yay, Samsun, 1997.

çoğunluktadır- “birlik yılı”ndan⁴ sonra gerçekleşti. Aslında bu da, tam anlamıyla bir biat olmaktan çok, durumu kabullenmek ve ümmetin birliğini koruma yolunda duyarlılık göstermekten ibaretti.⁵ Ayrıca, bu devletin idare hukuku bilinçli bir şekilde şeriate dayalı değildi. Onların kişisel hayatları bütünüyle İslam’a aykırı olmamakla birlikte, ilk halifelerin zahidâne ideallerinden şüphesiz oldukça uzaktı.⁶ Daha açıkçası halife Muaviye, İslami esaslarla bağdaşmayan, cahiliye çağının ruhuna uygun, adından başka İslam’la ilgisi olmayan bir devlet yapısı oluşturdu. Emevi yönetimi, kuruluşundaki bu gayri meşruluğun sıkıntısını sürekli olarak çekmekteydi. Yöneticiler, siyasi idarelerine meşruiyet kazandıracak nitelikteki düşünce ve yorumları desteklemişler, aksi görüşler karşısında ise acımasız uygulamalarda bulunmuşlardı.⁷

Bu devlet yapısıyla Muaviye, yönetimin meşruluğunu kabul ettirme zorunluluğunu hissetti. O, yönetimini devam ettirebilmek için “halifenin Kureyşli olması” tezini ileri sürdü. Çünkü halk, Kureyşli yöneticiye şartlandırılmakta ve bu durum Hz.Peygamber’e istinaden hadis olarak ifade edilmekteydi. Bunun için Muaviye ilk olarak yöneticinin Kureyşli olması

⁴ Mu’tezile alimlerinden Kâdı Abdulcebbar, Muaviyenin iktidarını gayri meşru olarak niteliyordu. Çünkü o, imamet şartlarını taşımıyordu. Ayrıca fisk hükmü verdirecek işler yapıyordu. İktidara müslümanların şurası olmaksızın gasbederk geçmişti. Bunun yanı sıra, birlik yılı denilen şey, iddia edildiği gibi, icmâm sağlandığı bir yıl değildir. Yüzüne karşı bile emiru’l-mü’minin oluşunu reddedenler vardı, pekçokları da ondan hoşlanmadığını açığa vuruyordu. Örneğin İbn Abbas ve kardeşleri bunlar arasındaydı. Dr. Nevin A. Mustafa, *İslam Siyasî Düşüncesinde Muhalefet*, s. 297.

⁵ M. Ziyaeddin er-Rayis, *İslam’da Siyasî Düşünce Tarihi*, Çev: Ahmet Sarıkaya, (İst, 1990), s. 245; Mu’tezile’nin Emevi iktidarıyla ilgili hükümleri, fisk ve sapıklık şeklindedir. Çünkü onlara göre, devletleri, İslam yönetiminin karakterinin şuraya dayalı halifelikten soydan devire dayalı ısırcı saltanata dönüşmesi anlamına gelen pekçok büyük günaha dayalı olarak kurulmuştur. Yaptıkları işler de zulüm ve büyük günahlarla doludur. Ayrıca Emevilerin temsil ettiği iş başındaki iktidara muhalefetleri, esasen onların iktidarı gasbettiği temeline dayanıyordu. Dr. Nevin A. Mustafa, a.g.e, s. 297. Emevi iktidarını gasben elde etmiş olan halifeye destek vermek için Şam ehline mensub alimler mutlak cebir düşüncesini Kur’an’ın bazı ayetlerini yorumlayarak savunmaya çalışmışlardır. Halife de İslam dünyasının çeşitli yerlerindeki adamlarına bu düşüncayı yaymaları için emirler verince halk ister istemez bunu kabul etmek zorunda kaldı. İleri gelenler zorla, zayıf kesimler de razı edilerek buna boyun eğdiler. Sevenler ve sevmeyenler, razı olanlar ve olmayanlar da vardı. Ali Sami en-Neşşar, *İslam’da Felsefi Düşüncenin Doğuşu*, II, 63, 64.

⁶ Fazlurrahman, *İslâm*, s. 107.

⁷ Akbulut, a.g.e, s. 281

ilkesini destekledi. Bu ilke de Hz.Peygambere isnad edilen çeşitli hadislerle dayandırılıyordu. Bu hadisler Hz.Peygamber'e atfedildiğinden ötürü yönetim, bundan güç almayı ve halkın yönetime karşı pasifize edilmesini istemişti.⁸ Halife Muaviye iktidarının meşruiyyetini "İmamlar Kureyştendir" hadisiyle temellendirmiştir. Bu hadise göre "Muhammed b. Cubeyr b. Mut'im, Muaviye'yle, yanında Kureyş'ten bir heyet olduğu halde görüştüğünden söz ediyordu. Abdullah b. Amr b. el-As, Kahtan'dan bir hükümdar çıkacağından söz etti. Muaviye öfkelen-di. Ayağa kalktı, Allah'a hamdü senadan sonra şöyle dedi: "Bazılarınız Allah'ın kitabında olmayan, Peygamberin sünnetinden de nakledilmeyen kimi sözler ediyorlar. Bunlar sizin cahilleriniz. Sahiplerini sapıtan hayallerden sakının. Rasulullah'ın şöyle buyurduğunu işittim: "Bu iş Kureyş'tedir. Dini ayakta tuttukları sürece, içinizden onlara düşmanlık eden-i, Allah yüzüstü süründürür."⁹ Diğer bir rivayette ise Hz.Peygamberin şöyle buyurduğu belirtilmektedir: "Onlardan iki kişi kalsa bile bu iş, Kureyş'te devam edecektir."¹⁰

Halife Muaviye, Kureyş'in meşruluğunu başka bir üslupta vurgulamaya çalıştı. Arapların üstünlüğünün Kureyşlilerin üstünlüğüyle gerçekleşeceği düşüncesini yaydı. Temimoğullarının önderi Ahnef b. Kays'ın yer aldığı Iraklı bir kurul kendisine gelince, Muaviye onlara şu konuşmayı yaptı: "Hoş geldiniz ey Araplar! davet (Ali'ye ve Muaviye'ye davet) sizi bölmüşse de akrabalık sizi toplamıştır. Allah, içinizden bizi seçmek için sizi insanlar arasından seçmiştir."¹¹ Halife Muaviye, Kureyş'in içerisinde de yönetime en layık olanın Umeyye oğulları olduğunu, zira Allah'ın yönetim işlerini sırf bunlara has kıldığını iddia etmiştir. Yezid'e veliahd olarak biat etmeyen Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ca'fer, Abdullah b. Zubeyr ve Abdullah b. Ömer'i ikna etmek üzere Medine'ye gittiğinde Muaviye onlara şöyle demiştir: "Babalar gitti, oğullar kaldı. Benim oğlum, onların oğullarından bana daha iyidir. Bu iş, Abdumenaş oğullarındır. Çünkü onlar Rasulullah'ın ailesindendir. Ebu Bekr ve Ömer'den sonra iktidar Abdumenaş oğullarına geçmiştir. Kıyamete dek

⁸ Akbulut, a.g.e, s. 282.

⁹ el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahih*, 61 Menakıb 2, IV, 155.

¹⁰ el-Buhârî, a.g.e, 61 Menakıb 2, IV, 155. "İmamların Kureyş'ten olması" konusuyla ilgili yapılmış en kapsamlı çalışma için bkz: Mehmet Said Hatipoğlu, *İslam'da ilk Siyasi Kavmiyetçilik-Hilafetin Kureyşliliği*, A.Ü.İ.F. der. c. XXIII. Ank. 1979.

¹¹ Ahmet Zeki Safvet, *Cemheretu'l-Hutabi'l-Arab*, (el-Mektebetu'l-İlmiyye, Beyrut, tarihsiz) II, 365

onlar da kalacak. Ey İbnu'z-Zubeyr ve İbn Ömer! Allah sizi bu işin dışında bırakmıştır. (Çünkü onlar Abdimenaf oğullarından değildir.) Bu iki amca oğluma gelince (Abdullah b. Abbas ve Abdullah b. Ca'fer) inşaallah siz görüş açıklamanın dışında olmazsınız.”¹² Halife Muaviye bir defasında da şöyle demişti: “Hilafet Kureys'tedir. Evet ama yeterli (ehlu'l-ceza) ve yetenekli (ehlu'l-gına) olanlarda. İşte bunlar da Umeyye oğullarıdır.”¹³ Muaviye bütün bu sözleriyle hilafetin bütün arapların değil, yalnızca Kureys'in, bütün Kureys'in değil, yalnızca Abdumenaş oğullarının, bütün Abdumenaş oğullarının değil, yalnızca Umeyye oğullarının olduğunu ve bunun da başkalarına değil, yalnızca kendilerine Allah'ın bir lutfu olduğunu vurgulamaya çalışmıştır.

Emeviler geleneksel Arap çizgisinde kendi yönetimlerini haklı göstermek için meşruiyetlerini dinsel açıdan desteklemeye çalıştılar. Halife Muaviye, halifeliliğinin kendilerinde bulunmasının ilahi bir takdir olduğunu, Allah'ın insanları bu takdire bağlı olarak yönetmesini yeni meşruiyet temeli olarak belirledi ve kamuoyunda özellikle şairler vasıtasıyla bunun propagandasını yaptırdı. Emevi iktidarının ilahi kökenini vurgulamak için, gerek halifenin kendisi, gerekse çevresi -özellikle Cuma hatipleri, şairler ve kıssacılar (vaizler)¹⁴ - tarafından “halifetullah” (Allah'ın halifesi), “halifetullah fi'l-ard” (Allah'ın yeryüzündeki temsilcisi), “halifetu rabbi'l-alemin” (alemlerin Rabbinin halifesi) ve “emînullah” (Allah'ın güvendiği), “el-imamu'l-mustafa” (seçkin önder) terimleri kullanıldı.¹⁵ Onlar aynı

¹² İbn Kuteybe ed-Dineverî, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 174. Halife Muaviye'nin adı geçen sahabilerle yönetimle ilgili karşılıklı münakaşaları için bkz: A.g.e, I, 172-174.

¹³ Muhammed Abid el-Cabirî, *İslam'da Siyasal Akıl*, (İst, 1997), s. 496. Halife Muaviye, bunu bir delille desteklemek için “Hz.Peygamberin (s.a.v) yönetime müslümanların içtihad ehlini, cahilleri ve zayıfları değil, yeterli ve yetenekli olanlarını seçtiğini” belirterek bu kişilerin de Umeyye oğulları olduğunu ileri sürmektedir. et-Taberî, *Tarihu'l-Umem ve'l-Mulûk*, II, 636.

¹⁴ Örneğin, Basra valisi Ziyad b. Ebîhi'nin uygulamalarını takdir eden şair Harise b. Bedr, Muaviye'nin “halifetullah” (Allah'ın halifesi) olduğunu söylüyordu. Dr. Vecdi Akyüz, *Hilafetin Saltanata Dönüşmesi*, (İst, 1991) s. 95.

¹⁵ Dr. Vecdi Akyüz, a.g.e, s. 74, Ayrıca bkz: s. 116-117. el-Cabirî, a.g.e, s. 592 ; Halifeler için kullanılan bu terimlerin daha sonra eserlere hadis olarak yansıdığını eşefle görmekteyiz: Osmanlı'nın son dönem alimlerinden Muhammed Es'ad Efendi, *Kenzu'l-İrfan* adlı eserinde Suyuti'nin *el-Câmiu's-Sağir*'ini (s. 296, Beyrut, 1990. Suyuti aşağıdaki rivayetlerin birincisine hasen, diğerine de zayıf hükmünü vermektedir.) kaynak göstererek zikrettiği şu hadisler konumuz açısından ilginçtir: “Sultan Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir. Kim ona ikram ederse Allah'a ikramda bulunmuş olur, kim de

zamanda Emevi hilafetini dinsel açıdan şu argümana dayandırmışlardır: Kur'an'da nasıl ki Hz. Adem'e halifelik verilmiş ise,¹⁶ aynı şekilde Emevi halifeliği de Allah tarafından, yani Allah'ın kaza ve kaderiyle kendilerine verilmiştir. Onlar halife sözcüğünü haleften ziyade "vekil" anlamında kullanarak halifenin kararlarına karşı çıkmamanın Allah'a karşı çıkmak şeklinde kabul etmiş ve bu düşünce, geniş halk kitleleri arasında yaygınlaştırılmıştır.¹⁷ Bu konuda Emevi şairlerinin büyük bir fonksiyonu olduğu inkar edilemez. Özellikle el-Ferezdak (öl:114/722) ve Cerîr b. Atıyye (öl:110/728) gibi şairlerin Divan'larındaki şiirlerden bazıları hilafetin Emevi ailesine Allah tarafından ihsan olunduğunu açıkça belirtmektedir.

*Yeryüzü Allah'ındır; O, bunu, halifesine emanet etmiştir; yeryüzünde baş olan o, bertaraf edilemeyecektir.*¹⁸

*Allah sizi hilafet ve hidayet çelengiyle süslemiştir; Çünkü Allah'ın yaptığı şey (kaza) için, değişiklik sözkonusu değildir.*¹⁹

Yeryüzünün direkler olarak dağlara sahip oluşu gibi, biz de Mervan oğullarını dinimizin direkleri olarak görüyoruz.

*Eğer halife ve okuduğu Kur'an olmasaydı, halkın ne kendileri için konulan hükümleri olabilirdi, ve ne de cemaaatle ibadet edebilirdi.*²⁰

Bu ifadelerin anlamı şudur: Halifeye veya onun yetkin kıldığı kişilere itaatsizlik etmek, Allah'ı tanımayı inkar ve küfre eşit olarak kabul edilmiştir.²¹

İnsanların başına gelen olayların önceden Allah tarafından tayin edildiği anlamında "kader" düşüncesini sistematik olarak ilk defa Emevi iktidarı savundu. Zorla ele geçirdikleri iktidarı halk nezdinde

ona ihanet ederse Allah'a ihanet etmiş olur.", "Sultan yeryüzünde Allah'ın gölgesidir. Kim onu aldatırsa sapıklığa düşer." Es'ad Efendi bu hadisin açıklamasında "Padişah yeryüzünde Cenab-ı Allah'ın gölgesidir. Onun emrine itaat ve inkiyad eden Allah aziz, hilafına hareket edenleri zelil eyler." şeklinde yorumlayarak bu konudaki bakış açısını sergilemektedir. Muhammed Es'ad Efendi, *Kenzu'l-İrfan*, Dersaadet matbaası, 1327.

¹⁶ 2, Bakara, 30-33.

¹⁷ W. Montgomery Watt, *Free Will and Predestination*, E.R. V, 430 ; *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, s. 102.

¹⁸ el-Ferezdak, Divan, I, 24'den naklen, Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, s. 100.

¹⁹ Cerîr b. Atıyye, Divan, s. 380'den naklen, Watt, a.g.e, s. 100.

²⁰ Watt, a.g.e, s. 101.

²¹ Watt, a.g.e, s. 101.

meşrulaştırmak için bu yola başvurdular. İktidarı ele geçirdikten sonra Muaviye öncelikle kendisinin müslümanlara halife olmasının Allah'ın kaza ve kaderiyle olduğunun halkın zihinlerine yerleşmesini istedi ve cebr anlayışını destekleyerek bu fikri yaydı. Bundan sonra o ve diğer Emevi halifeleri çeşitli vesilelerle bu fikri yaymayı sürdürdüler. Çünkü onlara göre cebr ideolojisi, yaptıkları her türlü zulmü haklı göstermekteydi. Bunun için halka her çeşit zulmün Allah'ın kaza ve kaderiyle olduğunu açıklamaya çalışmışlardır.²² Muaviye, Sıffin savaşında ordusuna şöyle sesleniyordu. "Bizim buralara sürüklenip gelmemiz, Iraklılarla karşı karşıya kalmamız Allah'ın kaza ve kaderiyledir. Allah'ın murakabesi altındayız. Yüce Allah şöyle buyurur: "Allah dileseydi, savaşmazlardı. Ancak Allah dilediğini yapar." (2, Bakara, 253)²³ Yine o Kufe'lilere şöyle sesleniyordu: "Ey Kufeliler! Siz namaz kılmadığınız, zekat vermediğiniz ve hacc etmediğiniz için mi sizinle savaştığımı sanıyorsunuz ? Biliyorum ki bunları yapıyorsunuz. Size emretmek ve sizi yönetmek için savaşıyorum. Bunu (iktidarı) Allah bana verdiği halde siz kerih görüyorsunuz."²⁴ Yine halife Muaviye, Abdullah b. Mes'ade ile yaptığı konuşmada "halifelik, Allah'ın bize verdiği bir mülktür." demiştir. Sa'sa'a b. Suhan'a söyledikleri ise, çok daha ilgi çekicidir: "Toprak Allah'ındır. Ben Allah'ın halifesiyim. Allah'ın malından aldığım benimdir. Bıraktığım da bana caiz olandır." Yine Sa'sa'a b. Suhan'ın bulunduğu bir toplantıda, "Allah, halifelere en yüce iyiliği verdi. Onları cehennemden kurtardı ve cenneti vacip kıldı. Suriyelileri de yardımcımız yaptı." dedi.²⁵ Oğlu Yezid'e biat alırken de şöyle diyordu: "Yezid'in iktidarı alışı Allah'ın kazası ve kaderiyledir. Yoksa halkın işi değildir."²⁶ Yezid (62-64/680-683) de bir konuşmasında halka şöyle demişti: "Boşuna çaba harcamayın. Allah bizi istiyor. Eğer Allah bir işi beğenmezse onu değiştirir."²⁷ Muaviye kendisinin ve oğlu Yezid'in halife olmasının Allah'ın kaza ve kaderiyle olduğunu halkın zihinlerine bu şekilde yerleştirmek istedi. Bundan dolayı da kendi felsefesine uygun olan Cebr

²² İrfan Abdulhamid, *İslamda İtikadi Mezhepler ve Akaid Esasları*, (İst, 1981) s. 284.

²³ İbn Ebi'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, (Kahire, Tarihsiz) XI, 497'den naklen, Muhammed Abid el-Cabiri, *İslam'da Siyasal Akıl*, (İst, 1997) s. 512.

²⁴ A.y.

²⁵ Dr. Vecdi Akyüz, *Hilafetin saltanata Dönüşmesi*, s. 94.

²⁶ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 187.

²⁷ İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, II, 239'dan naklen, Akbulut, a.g.e, s. 284.

ideolojisini destekleyerek bu fikri yaydı.²⁸ Dolayısıyla bu devirde ortaya çıkan idarî bozuklukları ve siyasî cinayetleri meşru göstermek için zamanın devlet başkanı, Allah'ın takdirinin ve ezelde insanların alınlarında yazdığı yazının öyle olduğunu, sadece Allah'ın kaderini infaz ettiğini ileri sürerek kendisini savunmaya çalışmıştır.²⁹

Daha sonra iktidara gelen Emevi halifeleri aynı politikayı izlemiş ve kaderi kendi arzuları istikametinde istismara devam etmişlerdir. Çünkü onlara göre cebr fikri, yaptıkları her türlü zulmü haklı gösterecekti. Bunun için halka, başlarına gelecek her türlü belanın ve zulmün Allah'ın kaza ve kaderiyle olduğu fikrini vermeye çalıştılar.³⁰ Nakledeceğimiz şu örnekler bu hususu vuzuha kavuşturacaktır. Halife Muaviye öldüğünde, oğlu Yezid (61-64/680-683) şöyle demiştir: "Dilediğini yapan, dilediğine veren, dilediğinden alan, dilediğini düşüren, dilediğini yükselten Allah'a hamdolsun."³¹ O, bu sözüyle halifelik makamına çıkarmanın da indirenin de Allah olduğunu ve kendisinin de bu makama Allah tarafından getirildiğini ima etmeye çalışmaktadır. Abdulmelik b. Mervan, (66-86/685/705) Amr b. Said'i katlettiği zaman halka şöyle ilan edilmesini emretmiştir. "Mü'minlerin emiri, dostunuzu ezeli kaza ve yürürlükte olan ilahi hüküm böyle olduğu için katletmiştir."³² II. Mervan'ın (127-133/744-755) şu sözü, kaderi reddedenlere karşı ne derece hınç ve kin dolu olduğunu göstermesi bakımından önemlidir: "Kendimi kaderilere karşı güçlendirip, onları kılıcımla ezeceğim."³³ Yine Emevi halifelerinden Yezid b. Velid'in (127/744), oğulları Osman ile Hakem'e h. 125'de bey'at akdini duyurmak üzere eyaletlere gönderdiği mektup, bize Emevi cebr ideolojisi metinlerinden bir örnek sunmaktadır: "Allah kendisi için din olarak İslam'ı seçmiştir... Melekleri elçi yapmıştır... Allah'ın Peygamberlikteki ikramı, Muhammed'e (s.a.v) varmıştır... Sonra peygamberliğin yöntemi üzere halifelerini getirmiştir... Allah'ın halifeleri Peygamberlerin işinden Allah'ın kendilerine miras verdikleri üzere ve bu konuda halife kılarak birbirini izlemiştir. Onların haklarından birine karşı çıkanı hemen çarpar, birliği

²⁸ İrfan Abdulhamid, *İslamda İtikadi Mezhepler*, s. 284 ; el-Cabirî, *İslam'da Siyasal Akıl*, s. 468.

²⁹ Hüseyin Atay, *Ehli Sünnet ve Şia*, s. 165.

³⁰ Abdülhamid, a.g.e, s. 284 ; el-Cabirî, a.g.e, 513.

³¹ İbn Abdi Rabbih, *İkdu'l-Ferîd*, IV, 80.

³² Abdulhamid, a.g.e, s. 284.

³³ Tritton, *İslâm Kelamı*, s. 58.

bozanı hemen yok eder. Onların yönetimlerini küçümseyenleri ve onlar hakkındaki Allah'ın kazasına (takdirine) laf söyleyenleri, hemen yakalatır, ona otoritesini gösterir, onu başkalarına ibret ve örnek yapar.” Daha sonra, Kur'an'ın bir ayetini açıkça siyasi biçimde kullanarak mektubunu sürdürür. Allah'ın Adem'i yeryüzünde halife kıldığını belirtir, sonra da şunları söyler: “Hilafet sayesinde, Allah, yeryüzünde dilediği kulları bırakır, oraya hakim kılar. Yönetimine getirdiklerine itaatle, yardım ettikleri mutlu olur. Çünkü Yüce Allah bilmektedir ki, hiçbir şeyin dirliği ve düzelmesi, kendisi sayesinde Allah'ın hakkını koruduğu, işini sürdürdüğü, isyana sapılmasını engellediği itaatle olur.”³⁴

Emevi valileri de halifenin siyasi politikası uyarınca cebr ideolojisini geliştirerek kendi bölgelerinde yaymaya gayret göstermişlerdir. Ünlü Emevi valisi Haccac Basralılara şöyle demişti: “Vallahi insanlara bir kapıyı tutmalarını emretsem, onlar da başka kapıyı tutsalar, onların kanları Allah tarafından helâl olur.”³⁵ Çünkü Haccac, Allah'ın çizdiği kaderi infaz etmektedir.³⁶ Halife Muaviye, Ziyad b. Ebihi'yi Basra valisi olarak tayin ettiğinde Basra halkına şöyle hitap etmiştir: “Ey İnsanlar! sizin siyasetçiniz, sizin koruyucularınız olmuş bulunuyoruz. Sizi Allah'ın bize verdiği otoriteyle yöneteceğiz. Sizi Allah'ın bize ihsan ettiği fey'le (ganimetle) koruyacağız.”³⁷ Bu yerel yöneticiler iktidarı temsilen âdetâ kendilerini Allah'ın yeryüzündeki temsilcileri olarak öne sürmeye çalışan halifelerin yaptıkları tasarrufları meşru hale getirmek istemektedirler. Dolayısıyla Emeviler devrinde “kader inancı, yaygın bir suç ve günah işleme aleti haline getirilmiştir.”³⁸

Cebr ideolojisinin, Emeviler devrinin başlarında yayılması ve nihayet bu sülalenin son zamanlarında da bir ekol haline gelmiş olması³⁹ manidardır. Zira bu ideoloji, o zamanlar Beni Ümeyye'nin Ali taraftarlarına ve diğer tüm müslümanlara karşı kullandıkları siyasi bir tavır biçimiydi. Cebriyye mezhebi Beni Ümeyye ailesi sultanları arasında zuhur etmiş, daha sonra da Şam ehli arasında yaygınlık kazanmıştır.⁴⁰ Bu düşünceye göre

³⁴ et-Taberî, *Tarihu 'l-Umem ve 'l-Mulûk*, (Beyrut, 1997) IV, 227-230.

³⁵ İbn Abd Rabbihi, *a.g.e*, IV, 117,118.

³⁶ Akbulut, *a.g.e*, s. 283.

³⁷ İbn Abdi Rabbih, *a.g.e*, IV, 103.

³⁸ Atay, *Ehli Sünnet ve Şia*, s. 168.

³⁹ Muhammed Ebu Zehra, *İslamda Siyasi ve İtikadi Mezhepler Tarihi*, s. 145.

⁴⁰ Ali Sami en-Neşşar, *İslam'da Felsefî Düşüncenin Doğuşu*, I, 326.

insan, fiillerinde mecburdur. İnsan havada uçan kuş tüyü gibidir. Fiillerin insana nisbeti mecazidir.⁴¹ Dolayısıyla böyle bir anlayış, Emevi yönetiminin yaptığı her türlü zulmü haklı göstermekteydi. Onun içindir ki Emevi halifeleri yönetimin lehine olan bu tür anlayışları daima teşvik etmiş ve iktidarlarının geleceğini bu şekilde teminat altına almayı uygun görmüşlerdir. Cebr ideolojisine sahip kişiler, Emevi yönetiminin çıkarlarına aykırı görüş ileri sürdüklerinde, kamuyu ifsat bahanesiyle, o insanları hiç çekinmeden ortadan kaldıracımlıdır. Bunun en güzel örneğini Emevi döneminde yaşamış ve Cebir ideolojisini benimsemiş olan Ca'd b. Dirhem ve Cehm b. Safvan'ın öldürülmesi hadisesinde görmekteyiz. Bu kişiler, bir yanda, insan davranışları konusunda cebir teorisini benimsedikleri için Emevilerin tasvibini görürken, diğer yandan da Kur'an'ın yaratılmış olduğu görüşünü benimsemiş olmaları, Emevi iktidarının hoşuna gitmemiştir. Çünkü bu görüş, Olayların önceden tayin ve tespit anlamındaki "kader" ile meydana geldiğinin inkarı anlamına gelmekteydi.⁴² Bu yüzden söz konusu görüş, Emevi yönetiminin siyasî politikalarına uymadığı için her iki şahıs da katledilmiştir.⁴³

Emevilere karşı ilk tutarlı tepkiyi Ma'bed el-Cuhenî göstermiştir. Ma'bed, Emevi düzenine "Kader yoktur, işler yeniden olmaktadır."⁴⁴ fikriyle başkaldırmıştır. O, bir kısım beşer fiillerinin ve özellikle yapılan zulümlerin hür irade ile yapıldığına inanmış ve Emevilerin yapmış olduğu zulümlerin Allah tarafından takdir olunduğu hususunu inkar etmiştir.⁴⁵ Ma'bed (80/699)'in kaderi inkar fikrini, kaderin ihtiyarı yok ettiğini inkar etmek, tekliflerin meşru olduğunu savunmak ve insanları yaptıklarından

⁴¹ Ebu'l-Hasan el-Eş'ari, *Makâlâtü'l-İslamiyyîn ve İhtilafu'l-Musallîn*, (Beyrut, 1990) I, 338; Ali Sami en-Neşşar, *İslam'da Felsefî Düşüncenin Doğuşu*, II, 107.

⁴² Watt, *İslam Düşüncesi*, s. 224.

⁴³ Koçyiğit, *Kelamcılarla Hadisçiler Arasındaki Münakaşalar*, Ankara, 1984, s. 60-61; Muhammed Ali Ebu Reyhan da bu kişilerin öldürülmelerinin cebir ideolojisini benimsemelerinden değil, Kur'an'ın mahluk olduğu görüşünü benimsemelerinden kaynaklandığını ifade etmektedir: "Emeviler, siyasî duruşları itibarıyla, bu kişilerin cebir anlayışını benimsemelerinin hoşlarına gitmesi, Allah'ın Emevilere hilafeti ve müslümanlara hükmetmeyi mukadder kılması ve cebir anlayışının Emevilerin işledikleri bazı günahları mazur göstermesi yolundaki görüşlerini teyid etmelerine rağmen, siyasî sebeplerden dolayı onlar katledilmiştir. *Tarihu'l-Fikri'l-Felsefî fi'l-İslam*, s. 147.

⁴⁴ Ali Sami en-Neşşar, *İslam'da Felsefî Düşüncenin Doğuşu*, II, 69.

⁴⁵ Watt, a.g.e, s. 103.

mesul tutmaktan başka bir anlama almamak gerekir.⁴⁶ O, insanın hayra yönelik hareketlerinin Allah'tan geldiğini, kötü hareketlerinin ise kendisinden olduğunu iddia ederek şu neticeye varmıştır: “Bir Emevi halifesinin kötü davranışı Allah'tan değil, kendisindendir. Böylece iyi bir müslüman, Emevi halifelerinin yapmış oldukları zulme karşı çıkabilir ve böyle yapmakla kafir olması da söz konusu değildir.”⁴⁷ Makrizî'nin nakline göre, ilk kaderî olarak tanınan Ma'bed ile Ata b. Yesar'ın Hasan el-Basri'ye: “Bunlar (Emeviler) kan döküyorlar, sonra da ‘fiillerimiz Allah'ın kaderiyledir’ diyorlar” şeklinde yakındıkları zaman, Hasan el-Basri (öl:110/728) onlara “Allah'ın düşmanları yalan söylemiştir” diyerek tepki göstermiştir.⁴⁸ Ma'bed'in sahip olduğu bu fikirler süratle yayılmış, ihlaslı bazı mü'minler tarafından yaygın bir biçimde kabul görmüştür.⁴⁹

Ma'bed, bu gibi fikirlerle ortaya çıkması ve düzeni yıkmayı hedef almasından dolayı takip altına alındı. Çünkü cebr ideolojisine karşı olanlar, Emevilerin dünyaya yönelik idaresinin ıslahı veya ortadan kaldırılması lehinde bir eğilim gösteriyorlardı.⁵⁰ Emevi yönetimi bu durumdan rahatsızlık duymaktaydı. Bunun üzerine Ma'bed el-Cühenî, Haccac'ın zindanına atıldı. Burada Haccac ona şiddetli işkenceler uyguladı. Sonra taraftarları onu affetmesi için Haccac'dan şefaât dilediler. Haccac onu taraftarlarıyla birlikte huzuruna çağırdı ve şöyle dedi: “Ey Ma'bed! Allah'ın sana yaptığı taksimatı nasıl görüyorsun? Ma'bed ona şöyle cevap verdi: “Beni Allah'ın taksimatıyla başbaşa bırak. Eğer onun taksimatında bana düşen bu ise, ben buna razıyım. Haccac: “Ey Ma'bed! senin bu şekilde yakalanıp işkenceye maruz kalman Allah'ın kazasıyla değil midir? deyince Ma'bed: “Beni senden başkasının yakalayıp bağladığını görmedim. Haydi bağlarımı çöz. Şayet Allah'ın kazası buna müdahil olursa ona da razıyım.”⁵¹ dedi. Sonuçta, Ma'bed el-Cühenî, Abdülmelik b. Mervan'ın (66-86/685-705) emriyle h.85 yılında idam edildi.⁵² Kaderiyyeye mensup ve i'tizal

⁴⁶ İsa Doğan, *İlk Fikir Hareketleri*, s. 64.

⁴⁷ Watt, *Free Will*, E.R. V, 430.

⁴⁸ el-Makrizî, *Kitabu'l-Mevâiz ve'l-İ'tibâr*, (Kahire) II, 356 ; ez-Zehebî, *Mizanü'l-İ'tidâl*, III, 183; Ali Sami en-Neşşar, a.g.e, II, 70.

⁴⁹ Ali Sami en-Neşşar, *eş-Şamil fî Usulî'd-Dîn Mukaddimesi*, s. 35.

⁵⁰ Fazlurrahman, *İslâm*, s. 70.

⁵¹ Kâdî Abdulcebbar, *Tabakâtü'l-Mu'tezile*, s. 334'den naklen, Ali Sami en-Neşşar, a.g.e, II, 71.

⁵² Watt, *İslam Düşüncesi*, s. 104 ; Wencinck, *The Muslim Creed*, s. 53; Muhammed Ali Ebu Reyyan, a.g.e, s. 148.

görüşlerini benimseyen ve geniş halk kitlelerinde saygınlığı olan Gaylan ed-Dımaşkî (Mervan oğullarının mevlası) da Ma'bed'in görüşlerini benimsemesi nedeniyle Kaderiyye akidesinin koyu bir muarızı olarak tanınan Ömer b. Abdulaziz tarafından bu inancın tehlikesinden dolayı ikaz edilmiş, daha sonra iktidara gelen halife Hişam b. Abdilmelik (106-126/724-743) tarafından söz konusu görüşlerinden dolayı takibe alınmıştır.⁵³ Hişam b. Abdilmelik, Gaylan'ı huzuruna çağırttı ve ona şöyle dedi: "Dünyalık olan nimetlerin bize Allah tarafından verilmemiş olduğunu zannediyorsun değil mi?" Gaylan ona şöyle cevap verdi: "Emaneti hainlere vermesinden, hilafeti fasık ve facirlere bırakmasından celal sahibi olan Allah'a sığınırım. Allah'ın halifeleri onun ahkâmını yerine getiren, O'ndan korkan, devletleri adaletle idare eden ve kendisinden kaçılması imkanı olmayan bir makamdan korkan ve çekinen kimselerdir. Onlarda bu tür hastalıklar yoktur. Allah facirleri günaha zorlamaz. İçkiyi, içene zorla dayatmaz." Bunları söyleyince, Hişam her ikisini de hapse attırdı. Gaylan görüşlerinden dönmeyince, Evzaî'nin fetvasıyla katledilmesi hükmüne bağlandı. Hişam onun ve arkadaşlarının hapisten çıkarılarak ayak ve ellerinin kesilmesini emretti. Daha sonra da Gaylan'a geçmiş olsun dileğinde bulunarak şöyle dedi: "Rabbinin sana yaptığına ne dersin? Gaylan ona dönerek "Bunu bana yapana Allah lanet etsin" dedi. Bunun üzerine Hişam, Gaylan'ın dilini kestirdi. Gaylan bu işkence neticesinde öldü.⁵⁴ Gaylan ed-Dımaşkî, halifenin Kureyşten olması ilkesine de karşı çıkmış ve Emevilerin hilafeti tekeline almalarına karşı şu görüşüyle açık bir tavır sergilemiştir: "Hilafet, Kureyşli olmayan için de caizdir. Kitap ve sünnete göre hareket eden herkes ona ehil olur. Bu da ümmetin icmasıyla gerçekleşir."⁵⁵ Gaylan'ın tutumu, dönemine göre gerçekten çok ileri bir tutumdur. Çünkü iktidar meselesini ümmete ait görmektedir.⁵⁶

IV. Halife Ali b. Ebî Talib'in hilafetinde başlamış⁵⁷ olan hadis uydurma faaliyeti, h. 41 yılında kurulan Emevi Devleti döneminde de yoğun

⁵³ Watt, *Free Will*, E.R. V, 430; Muhammed Ali Ebu Reyyan, a.g.e, s. 150.

⁵⁴ İbn Murtazâ, *Tabakâtü'l-Mu'tezile*, s. 27; Ali Sami en-Neşşar, *İslam'da Felsefi Düşüncenin Doğuşu*, II, 77, 78.

⁵⁵ eş-Şehristânî, *el-Milelu ve'n-Nihal*, (Mısır, 1948) I, 227. Muhammed Ali Ebu Reyyan, a.g.e, s. 149.

⁵⁶ el-Cabirî, a.g.e, s. 614.

⁵⁷ Subhi es-Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, (Ankara, 1986) s. 228; Koçyiğit, *Münakaşalar*, s. 102.

bir şekilde devam etmiştir. Bu dönemde ortaya çıkan fırkalar, kendi düşüncelerini desteklemek amacıyla çok sayıda hadis uydurmuşlardır.

Emeviler döneminde gerek yönetimle mücadele içerisinde olan fırkalar arasında gerekse fırkaların birbirleriyle olan mücadelelerinden dolayı kıyasıya üstünlük yarışı, uydurma hadislerin ortaya çıkmasında önemli amillerden biri olmuştur. Onlar davalarının haklılığını ve üstünlüğünü göstermek için öncelikle Kur'an ve hadislere başvurmak zorunda kalmışlardır. Şüphesiz onların bu iddiaları, İslami herhangi bir hüviyete sahip olmadığı için, iddia sahipleri, kudretleri nisbetinde bazı Kur'an ayetlerini veya bazı hadis metinlerini te'vil ve tefsir etmeye çalışmış ve tabii olarak bu gayret, çok defa, emellerinin tahakkuku için kafi gelmemiş, yahutta Kur'an ayetlerini tahrif edebilmek hususunda hiç bir çıkar yol bulamamışlardır. Te'vil ve tefsir yolunun kendilerine bir fayda sağlamadığını anladıkları zaman, hadislerden istifade cihetine gitmişlerdir. Ya bir hadisi almışlar, metinden işlerine yaramayacak kısımları çıkarıp, kendi iddialarını takviye edecek sözler ilave etmişler ve bunu halk arasında yaymışlardır. Yahutta Hz.Peygamberin hiç söylemediği sözleri ona nisbet edip ortaya atmışlardır.⁵⁸

Fırkaların hadis uydurma faaliyetleri yanında Emevi idaresi de hükümranlılığını pekiştirmek ve hilafet makamına layık olduğunu ispat etmek için Hz.Peygamberin ağzından Emevi idaresini öven hadislerin uydurulmasını teşvik etmiştir. Neticede Emeviler devrinde ortaya çıkan bir çok uydurma hadis, siyasi olup hânedana aittir. Bu hadisler içinde hânedanın kurucusunu, Emevi idaresinin dayandığı aileleri ve şahısları öven hadisler vardır.⁵⁹ Muaviye'nin, valisi Muğîre b. Şu'be'ye yazdığı bir mektupta kullandığı ifadelerden Emevi idaresinin bu konudaki anlayışını anlamak mümkündür: "Hiçbir zaman Ali'ye hakaret ve küfretmekten, Ali'nin arkadaşlarını lekelemekten, haysiyetlerini kırmaktan yorulma ve onları dinleme. Aksine Osman'ın zümresini devamlı olarak öv, sen o gruba yaklaş ve onları dinle."⁶⁰

Emevi idaresi, iktidarlarını sağlamlaştırmak için her türlü yola başvurmuş ve o dönemdeki şairlere ve kıssacı şahsiyetlere mal mülk vererek idareyi övmeleri için görevlendirmiştir. Özellikle kıssacılar mescitlerde az

⁵⁸ Koçyigit, a.g.e, s. 101-102.

⁵⁹ Sadık Cihan, *Uydurma Hadislerin Doğuşu ve Sosyo-Politik Olaylarla İlgisi*, (Samsun, 1997) s. 142 (I. Goldziher, *Etudes Sur la Tradition Islamique*, s. 32'den naklen).

⁶⁰ Cihan, a.g.e, s. 161 (Goldziher, a.g.e, s. 43'den naklen).

bir bahşişe idarenin istediği düşünceleri halk arasında yaymışlardır. Emeviler iktidarlarını pekiştirecek her fikri, bu tür yollarla yaymaya çalışmışlardır.⁶¹ Bunun en ilginç örneğini halife Muaviye'nin vergi memuruna yazdığı mektupta görmek mümkündür. O şöyle demektedir: "Fethedilmiş topraklarda bulunan insanları Ali'nin ve akrabalarının her hangi bir faziletini anmaktan sakındır. Bu nedenle her yerleşim alanında, her halk vaizi Ali'ye sövüp onu ve ailesini kötüleyerek onlardan uzak dursunlar." Başka bir mektubunda "Osman'ın faziletlerini benimseyen, yönetimini destekleyen taraftarlardan bulabildiğin kimseleri araştı. Onlarla arkadaşlık kur, yakınlık elde et ve onları onurlandır."⁶² demek suretiyle iktidarının devamını kendi ailesini övme ve Hz.Ali'yi kötüleme temeli üzerine bina etmiştir.

Özellikle fıkıh ve kelam meselelerindeki görüş ayrılıkları, kelam bilginlerinin kader, cebr ve ihtiyar konusundaki ihtilafları, hadis uydurmaya sebep olmuş ve bazıları kendi görüşlerini kuvvetlendirmek için bu yola başvurmuştur.⁶³ Bilhassa insanlar siyasi olarak cumhur,⁶⁴ hariciler ve şia kısımlarına ayrılıp, arzularına uygun hadisleri imal etmeye çalışarak, mensubu bulundukları mezhebi üstün kılmaya çaba sarfetmişlerdir.⁶⁵

Özellikle Emevi devletinin hakim olduğu bir dönemde bu tür uydurma haberlerin yoğun olduğu, kaderle ilgili hadislerin de bu uydurma faaliyetinin en önemli alanlarının başında geldiği inkar edilemez bir gerçektir. Her ekol kendi inanç ve düşüncelerini destekleyen hadis uydurmuşlardır. Bilhassa yönetimin desteklediği, yayılmasını sağladığı cebr ideolojisine mensub kimselerin cebr ifade eden hadisler uydurmadığına

⁶¹ Ahmet Emin, *Fecru'l-İslâm*, s. 164; Dr. Vecdi Akyüz, *Hilafetin Saltanata Dönüşmesi*, s. 79.

⁶² G.H.A. Juynboll, *Muslim Tradition*, (Newyork, 1983) s. 13.

⁶³ Ahmet Emin, *Fecru'l-İslâm*, s. 314 (Çev: Ahmet Serdaroglu).

⁶⁴ Burada örnek olarak Muaviye'nin lehinde ve aleyhindeki hadisler gösterilebilir. Lehindeki hadislerin Muaviye'nin yandaşları tarafından uydurulduğunda şüphe yoktur. Ancak Muaviye'nin aleyhindeki hadisler de "ehl-i sünnet ve'l-cemaat" ortamında zuhur ettiğine dikkat çekmek gerekir. el-Cabirî, *İslâm'da Siyasal Akıl*, s. 595. Muaviye'nin lehinde ve aleyhindeki hadisler için bkz: eş-Şevkânî, *el-Fevâidu'l-Mecmû'a*, s. 403-420; İbnu'l-Cevzî, *Kitabu'l-Mevdû'ât*, II, 15-30. Ayrıca, Bir mezhep olarak Ehli Sünnet/ Ehli Hadis'in de Ehl-i Bid'at gibi kendi lehine hadis uydurmaktan geri kalmadığı hususu ve bu konudaki örnekler için bkz: M. Hayri Kırbaşoğlu, *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, (Ank, 1999) s. 140-141.

⁶⁵ Subhi es-Salih, a.g.e, s. 228.

garanti verilemez. Bu hadislerin hadisle uğraşan alimler tarafından ne derece ayıklandığı ve mevzuat kitaplarında tesbit edildiği ise tartışmaya açık ve araştırılması gereken bir konudur.⁶⁶

Kaderin lehinde ve aleyhinde ortaya çıkan hadislerin Hz.Peygamber'e isnad edilmesinin arkasında, Onun ardından müslümanlar arasında meydana gelen tatsız olaylara mazeret bulma ve farklı farklı görüşlere sahip grupların birbirlerini suçlama çabalarının bulunduğu sanılmaktadır.⁶⁷

Yukarıdan beri izah etmeye çalıştığımız gibi, özellikle siyasi ve itikadi ihtilafların zuhur ettiği Hz.Ali ve daha sonra Emeviler döneminde yoğun bir uydurma hadis furyası başlamıştır. İlk hadis vaz'ının şia ile başladığı ifade edilmektedir.⁶⁸ Bu hadis uydurma faaliyeti, Emevi yönetimi de dahil bütün fırkaları sarmış, Hz.Peygambere istinaden pekçok hadis ortaya atılmıştır. Ne yazık ki o dönemde ortaya çıkan kader, cebr, ihtiyar konusundaki siyasi ve itikadi ihtilaflar nedeniyle hadis uydurma faaliyetinden kader hadisleri de nasibini almış, klasik dönem hadisçilerince de uydurma olarak kabul görmüş rivayetler, sahih olarak kabul edilen hadis külliyatında maalesef yerlerini almışlardır. Uydurma olarak kabul edilen bu hadislerin, kader inancını benimsemiş ve onu inanç haline getirmiş olanlar tarafından uydurulduğu kuvvetle muhtemeldir. Bu hadislerin uydurulmasında o günkü siyasi otoritenin öncülüğünü ve teşvikini inkar etmemiz mümkün değildir. Zira siyasi otorite, önceden tayin ve tesbit anlamındaki "kader" inancını benimsemekle kalmamış, bu anlayışı geniş halk kitlelerine benimsemeleri yönünde şairler ve kıssacılar da yoğun bir şekilde yararlanmıştır. Çünkü bu hadisler, açık ve net bir biçimde kaderi kabul etmeyen kesime karşı bir tavır almakta ve onları zemmetmektedir. Söz konusu hadisleri Hz.Peygambere isnad ederek Kaderiyye ekolüne karşı üstün gelme çabasını gütmektedir. Buna örnek olarak şu rivayetleri verebiliriz. Ebu Davud'un *es-Sunen* 'inde geçen bir rivayet şöyledir:

⁶⁶ "Uydurma rivayetler sadece mevzuat kitaplarındakilerden ibaret değildir. Bilakis bunların dışında, en muteber hadis kaynakları dahil olmak üzere, hadis, hadis şerhleri, tefsir, fıkıh, kelam, tasavvuf, mevaiz, siyer ve tarih gibi disiplinlere ait kaynaklarda da bol miktarda mevzu hadise, israiliyyat-mesihîyyat, mitoloji ve hurafe türünden asılsız rivayetlere rastlamak mümkündür. Kırbaçoğlu, *Hadis Metodolojisi*, s. 138.

⁶⁷ Akbulut, *Allah'ın Takdiri Kulun Tedbiri*, A.Ü.İ.F. der. XXXIII, 133.

⁶⁸ Koçyiğit, *Münakaşalar*, s. 103.

“Kader ehliyle oturup kalkmayın, onlarla konuşmayın.”; Kaderiyye (mu'tezile) bu ümmetin mecusileridir, hastalanırsa ziyaretlerine gitmeyiniz. Ölürlerse de cenazelerinde bulunmayınız.” ; “Her ümmetin mecusileri vardır, bu ümmetin mecusileri de 'kader yoktur' diyenlerdir. Onlardan biri ölürse cenazesine katılmayın, hastalanırsa ziyaretine gitmeyin. Onlar Deccal'in adamlarıdır. Allah onları Deccal'e mutlaka ilhak edecektir.”⁶⁹

Bu hadisi Ebu Davud, İbn Ömer kanalıyla rivayet etmektedir. Hadis munkatı' olarak kabul edilmiştir. Çünkü İbn Ömer'den rivayet eden Ebu Hazim'in İbn Ömer'den işitmediği ileri sürülmektedir. Hatta Ebû Hazim'in Sehl b. Sa'd dışında hiçbir Sahabi'den hadis işitmediği nakledilmektedir.⁷⁰ es-Suyuti ise bu hadisin Hafız Siracuddin el-Kazvinî tarafından mevzu hadislerden sayıldığını haber vermektedir.⁷¹ Zehebî de bu hadisin munkur olduğunu ifade etmektedir.⁷² İbn Hazm, Kaderiyyenin bu ümmetin mecusisi olduğu yolundaki hadisin isnad açısından sahih olmadığını ve bu tür hadislerin haber-i vahidi delil olarak kabul edenler tarafından delil olarak da alınmadığını ifade etmektedir.⁷³ Ebu Davud'da Huzeyfe kanalıyla zikredilen diğer bir rivayetin ise senedi zayıftır. Bu hadisin isnadında bir meçhul ravi ile birlikte her ne kadar bazı kişiler tarafından tevsik edilmiş olsa da, İbn Main ve başkaları tarafından zayıf kabul edilen Gufra'nın Mevlası Ömer vardır.⁷⁴ Azimâbâdî (öl:1273/1857) senedde geçen Gufra'nın mevlası Ömer'in hadisiyle ihticac edilemeyeceği, bu isnaddaki “Ensardan bir adam” ile kastedilen şahsın meçhul olması sebebiyle bu hadisin Huzeyfe kanalıyla gelen sabit rivayetlerden olmadığını vurgulamaktadır.⁷⁵ İncelediğimiz mevzuat kitaplarında da buna benzer değerlendirmelerin olduğu görülecektir.⁷⁶ Isnad açısından üzerinde ciddi şüpheler bulunan bu hadisi, metin açısından tenkide tabi tuttuğumuzda ne Kur'an'a, ne sarih akla ve ne de tarihi gerçeklere uygun düştüğü görülecektir. Zira Hz.Peygamber döneminde böyle bir grubun olmaması, bu hadisin uydurulmuş olduğunun

⁶⁹ Ebû Davud, *es-Sunen*, 34 es-Sunne 17 Hn: 4691, 4692, 4710 (IV, 222, 228) ; İbn Mace, *es-Sunen*, Mukaddime 10, Hn: 92, (I, 35); Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, II, 86, 125.

⁷⁰ İbn Arrak, *Tenzihu's-Şeri'a*, I, 317.

⁷¹ Geniş bilgi için bkz: Azimâbâdî, *Avnu'l-Ma'bûd*, XII, 453, 454

⁷² ez-Zehebî, *Mizanu'l-İ'tidal*, I, 570.

⁷³ İbn Hazm, *Kitabu'l-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal*, Beyrut, h.1317, III, 248.

⁷⁴ İbn Arrak, a.g.e, I, 317.

⁷⁵ Azimâbâdî, *Avnu'l-Ma'bûd*, XII, 454.

⁷⁶ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, I, 274 ; eş-Şevkânî, *el-Fevâidu'l-Mecmû'a* s. 502: es-Suyutî, *el-Leâli'l-Masnû'a*, I, 133; İbn Arrak, *Tenzihu's-Şeri'a*, s. 316.

en açık delilidir. Burada Hz.Peygamberin gelecekle ilgili bir haber verdiği şeklinde bir itirazda bulunulabilir. Klasik hadisçiler bir haberin uydurma olduğunun bilinmesi yollarından birinin de o haberin spesifik özellikler taşımış olması (yani yer, tarih, gün gibi özellikler) gerektiğini belirterek ⁷⁷ bu tür haberleri reddetmelerine rağmen, kalamî ve siyasî grupların ortaya çıkacağına dair haberleri rahatlıkla kabul etmişlerdir. Oysaki spesifik özellikler taşıması nedeniyle bu firkaları açıkça öven veya zemmeden rivayetlerin de uydurma haberin bilinme yolları olan “*haberın spesifik özellik taşıması*” ilkesi içerisine dahil edilmesi gerekir.⁷⁸ Çünkü bu rivayetler tarihin belli bir döneminde -özellikle Emeviler ve daha sonraki dönemlerde- ortaya çıkmış olmalıdır. Bunların Kaderiyye-Mu'tezile aleyhine muhalifleri tarafından uydurulmuş hadisler olduğu son derece açıktır.⁷⁹ Dolayısıyla bu rivayetlerin tarihi arkaplanında meydana gelen tartışmalara baktığımız zaman bu tartışmaların daha sonraki dönemlere rivayet olarak yansımış olması kuvvetle muhtemel gözükmektedir.

Bu konuda bir başka örnek de et-Tirmizî de geçen Kaderiyye ve Murcie firkaları hakkında Hz.Peygambere isnad edilen şu rivayetlerdir:

İbn Abbas'dan gelen bir rivayet şöyledir: “*Ümmetimden iki sınıf insan vardır ki onların İslam'dan nasipleri yoktur: Murcie ve Kaderiyye.*”⁸⁰ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*'ında bu hadisin uydurma olduğunu, isnadındaki Me'mun b. Ahmed tarafından uydurulmuş olup, bu şahsın da hadis uyduran kimselerden olduğunu nakletmektedir.⁸¹ İbn Arrak, el-Alâî'nin bu hadis ile ilgili değerlendirmesini şöyle nakletmektedir: “et-Tirmizî, bu hadisi, *hasen garip* olarak kabul etmiştir. Çünkü bu hadisin mütabileri mevcuttur. et-Tirmizî'nin bu hadisi hasen olarak kabul etmesi, onu mevzû veya vahî olmaktan çıkarır.” İbn Arrak devamla, Radyuddin es-San'ânî'nin bu hadisi mevzû olarak kabul etmesini Hafız el-İrakî'nin aynı gerekçe ile tenkid ettiğini ve et-Tirmizî'nin bu hadisi hasen kabul etmesi nedeniyle onun mevzû olamayacağını ifade ettiğini belirtmektedir. Ayrıca o, İbn Adiy'in mütabi olarak kabul edilen her iki tarıkı da zayıf olarak kabul ettiğini nakletmektedir.⁸² İbnu'l-Cevzî, es-San'ânî'nin bu hadisi mevzû kabul

⁷⁷ Aliyyu'l-Kârî, *el-Mevzû'ât*, s. 418.

⁷⁸ Fazlurrahman, *Tarih Boyunca İslami Metodoloji Sorunu*, (Ankara, 1995) s. 59, 60

⁷⁹ M. Hayri Kırbaşoğlu, *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, (Ankara, 1999), s. 294.

⁸⁰ et-Tirmizî, *es-Sunen*, 33 Kader 13, Hn: 2149 (IV, 395).

⁸¹ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, I, 134.

⁸² İbn Arrak, *Tenzihu's-Şeri'a*, I, 318

etmesi ve İbn Adiy'in mütabi olarak geldiği ileri sürülen tariklerin zayıf olduğunu belirtmesi bu rivayete ihtiyatla yaklaşmamızı gerektirmektedir. Kaldı ki et-Tirmizî'nin bu rivayeti hasen olarak kabul etmesinin gerekçesi de belli değildir. Onun bir rivayeti hasen olarak kabul etmesi, onun mevzû veya vahî olmadığı anlamına gelmez.

Bu konudaki başka bir rivayet de şudur:

"Ümmetimden iki sınıf vardır ki onlar şefa'atime nail olamayacaklardır: Murcie ve Kaderiyye. 'Ey Allah'ın rasulü Kaderiyye kimlerdir?' denildi. Hz.Peygamber: 'Kader yoktur diyen kimselerdir.' buyurdu. Yine 'Ey Allah'ın rasulü Murcie kimlerdir?' denildi. Hz.Peygamber: 'Onlar ahir zamanda meydana gelecek bir gruptur ki, onlara iman hakkında sorulduğunda, 'biz mü'miniz inşaallah' derler. buyurdu."⁸³ eş-Şevkânî, el-Cevzekânî'nin bu rivayeti Enes'den merfu olarak rivayet ettiğini ve mevzû olup afetinin ise Me'mun b. Ahmed es-Silmî olduğunu nakletmektedir.⁸⁴

Bu rivayetleri metin açısından incelediğimiz zaman bazı problemlerin olduğu görülecektir. Her iki rivayette de Hz.Peygamber tarafından kaderiyye ve murcie mezhepleri yerilmektedir. Burada hadisçilerin murcie, cehmiyye, kaderiyye ve eş'ariyye mezheplerin zemmi veya medhi ile ilgili olarak gelen rivayetlerin uydurma olduğuna dair kriter hatırlanmalıdır.⁸⁵ Dolayısıyla bu rivayetlerin Kaderiyye (Mu'tezile) ve Murcie ekolünü kötülemek, fikirlerini çürütmek ve geçersiz kılmak için kasıtlı olarak uydurulmuş rivayetler olduğunda şüphe yoktur.⁸⁶ Çünkü kader, cebr ve ihtiyar konularında hadisler uydurulduğu gibi, ekoller ve onların kurucuları hakkında da hadis uydurulduğu bir gerçektir.

Yine et-Tirmizî'de geçen kaderle ilgili hadislerle bir başka örnek de şudur:

Abdullah b. Amr b. As anlatıyor: Bir gün Rasulullah elinde iki kitapla çıkageldi ve bu iki kitap nedir, biliyor musunuz? dedi. Biz: Hayır ey Allah'ın rasulü, ama sen söylersen başka! dedik. Sağ elindeki için dedi ki: 'Bu alemlerin Rabbinden gelen bir kitaptır ve içinde cennetliklerin ve onların babalarının, kabilelerinin isimleri vardır. Bu isimlerin en sonuncusu (dahil hepsi) belirlenmiştir, sayıları ne artar ne eksilir.' Sonra sol elindeki

⁸³ İbn Arrak, a.g.e, I, 318 ; eş-Şevkânî, el-Fevâidu'l-Mecmû'a, s. 452.

⁸⁴ eş-Şevkânî, a.g.e, s. 452.

⁸⁵ M. Yaşar Kandemir, *Mevzu Hadisler*, (Ankara, ?) s. 170.

⁸⁶ M. Said Yazıcıoğlu, *Maturidi ve Neseî'ye Göre İnsan Hürriyeti*, s. 35.

için de şöyle dedi: 'Bu da alemlerin Rabbinden gelen bir kitaptır ve içinde cehennemliklerin isimleriyle onların babalarının ve kabilelerinin isimleri vardır. Bu isimlerin en sonuncusu (dahil hepsi) belirlenmiştir, sayıları ne artar ne eksilir.'

Ashab: 'Her şey önceden bu şekilde belirlenmişse, o zaman niye amel ediyoruz, ey Allah'ın rasulü? derler. Bunun üzerine Rasulullah: 'istikameti muhafaza ediniz, (mükemmele) yaklaştırmaya çalışınız, zira cennetlik olan, hangi (kötü) ameli işlerse işlesin, sonunda onun cennetliklerin amelinin işlenmesi takdir olunur ; cehennemlik olan da hangi (iyi) ameli işlerse işlesin, sonunda onun cehennemliklerin amelinin işlenmesi takdir olunur.' dedi. Sonra Rasulullah eliyle işaret edip bu iki kitabı bıraktı/attı. ve : "Rabbiniz kulları hakkında (kesin hükmü verip) işi bitirmiştir: Bir kısmı cennete, bir kısmı da cehenneme!"⁸⁷ et-Tirmizî, bu hadisi "hasen garip sahih" olarak nitelendirmiştir.

Bu hadisin sahih olamayacağını anlamak o kadar kolaydır ki, sıradan her hangi bir insan bile, Adem (a.s)'den kıyamete kadar gelip geçecek olan insanların - ki mantiken bir kısmı cennetlik bir kısmı da cehennemlik olmak durumundadır- isimlerinin, üstelik babaları ve kabileleri ile elde taşınabilecek iki kitaba sığmayacağını kolaylıkla farkeder. Nitekim Tebuk gazvesine katılmayanlardan Ka'b b. Malik, başından geçen bir olayla ilgili rivayette müslümanların çokluğundan bahisle "Müslümanlar bir kitaba sığmayacak kadar çoktu"⁸⁸ derken; bize müslümanların sayısının -bırakın kıyamete kadar bütün müslümanları ve cehennemlikleri- Hz.Peygamber döneminde bile bir iki deftere sığmasının mümkün olmadığına dair bir ipucu da vermiş olmaktadır. Netice itibariyle bu hadisin kader inancını savunmak için uydurulduğu açıktır.⁸⁹

Kader inancını yalanlayan ve inkar edenlerin zındık olduklarını ifade eden bazı sözler de Hz.Peygambere isnad edilmiştir. Bu tür hadisler bazı hadis koleksiyonlarında yer almıştır. Buna örnek olarak İbn Ebî Asım'ın *Kitabu's-Sunne* adlı eserini gösterebiliriz.⁹⁰ Bu eserde geçen "Kaderi yalanlayan zındıktır"⁹¹ anlamında rivayet edilen ifadeler mevzuat kitapları

⁸⁷ et-Tirmizî, *es-Sunen*, 33 Kader 8, Hn: 2141 (IV, 391).

⁸⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bâri*, VIII, 113, 117, 118.

⁸⁹ Kırbaçoğlu, *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, s. 298-299.

⁹⁰ İbn Ebî Asım, *Kitabu's-Sunne*, I, 141.

⁹¹ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, I, 274; İbn Arrak, *Tenzihu's-Şeri'a*, II, 316; eş-Şevkânî, *el-Fevâidu'l-Mecmû'a*, s. 506.

içerisinde uydurma olarak değerlendirilmektedir. Bu gibi rivayetler kaderin varlığını bir inanç esası olduğunu kabul edenler tarafından uydurulmuş olması kuvvetle muhtemeldir. Diğer bir ifadeyle bu tür hadisler gerek ekollerin birbirleriyle çatışmaları, gerekse siyasi otoritenin meşruiyetini sağlama çabalarının bir ürünü olsa gerektir.

Kader konusunda tartışmanın yasaklanmasıyla ilgili gelen bir rivayet de uydurma hadisler arasında zikredilmiştir. Bu rivayet şöyledir: “*Kader konusunda konuşmayınız. Çünkü bu Allah'ın sırrıdır. Bid'at ehliyle münakaşa etmeyiniz. Zira şeytan sizi saptırmak ister, Allah ise hayrınızı ister.*”⁹² Kader konusunda tartışmanın yasaklanmasıyla ilgili sahih olarak kabul edilen et-Tirmizi ve İbn Mace'nin *es-Sunen*'inde,⁹³ Ahmed b. Hanbel'in *el-Musned*'inde,⁹⁴ Abdurrezzak'ın *el-Musannef*'inde,⁹⁵ el-Heysemi'nin *Mecmeu'z-Zevaid*'inde⁹⁶ bu hadisin dışında bazı rivayetlerin olduğunu görüyoruz. el-Buhârî, Muslim, Ebû Davud ve Nesâî'ye ait hadis mecmualarında ise bu tür hadisler geçmemektedir.

et-Tirmizî'de geçen rivayet şöyledir: Salih el-Murrî, Hişam b. Hasan'dan, o da Muhammed b. Sîrîn'den, o da Ebu Hureyre'den şöyle rivayet etmiştir: “*Rasulullah yanımıza geldi. Biz (tam o sırada) kader konusunda tartışıyorduk. O öyle bir kızdı ki yüzü kızardı. Sanki yüzü nar gibi oldu ve şöyle buyurdu: Bununla mı emrolundunuz veya bununla mı size gönderildim? Sizden öncekiler bu konuda tartıştıklarından dolayı helak olmuşlardır. Bu hususta tartışmamanız konusunda ısrarlıyım.*”⁹⁷ et-Tirmizî bu hadisin Hz.Ömer, Hz.Aişe ve Hz.Enes'den garip bir yolla rivayet edildiğini, yani sadece Salih el-Murrî'nin rivayet ettiğini ve bu zatın rivayetlerinin de garip olduğunu ifade etmektedir.⁹⁸ el-Mubarekfürî, et-Tirmizî'nin *es-Sunen*'inin şerhinde Salih el-Murrî'nin zayıf olduğunu söylerken, Zehebî de et-Tirmizî dışında *Kütüb-i Sitte* sahiplerinin onun hadislerini tahric etmediklerini ve bu şahsı zayıf olarak kabul ettiklerini belirttiğini zikretmektedir.⁹⁹ İbn Hacer, Salih el-Murrî'nin “kıssacı”,

⁹² İbn Arrak, a.g.e, II, 320.

⁹³ et-Tirmizî, *es-Sunen*, 33 Kader 1 (IV, 443); İbn Mace, *Mukaddime* 10, Hn: 84, (I, 33).

⁹⁴ Ahmed, *el-Musned*, II, 178, 196.

⁹⁵ Abdurrezzak, *el-Musannef*, Kader, I, 116.

⁹⁶ el-Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, IV, 201, 202.

⁹⁷ et-Tirmizî, 33 Kader 1 (IV, 443).

⁹⁸ et-Tirmizî, a.g.e, IV, 443.

⁹⁹ el-Mubarekfürî, *Câmiu't-Tirmizî maa Şerhi Tuhfeti'l-Ahvezi*, III, 195.

“daîfu'l-hadis” olup münker hadis rivayet ettiğini, ayrıca onun hadis ashabından olmadığını, ona ait isnad ve metinlerin çok az bilindiğini ve rivayetlerinin de uydurma olduğunu açıklamaktadır.¹⁰⁰

İbn Mace'de Hz.Aişe'den şöyle bir hadis nakledilmektedir: *“Kim kaderle ilgili konuşursa kıyamet günü ondan hesaba çekilir. Kim de konuşmazsa hesaba çekilmez.”* İbn Mace bu hadisin senedindeki ravileri zikrederken, ravilerden Yahya b. Osman vasıtasıyla iki tarikten rivayette bulunur. İlk rivayet Malik b. İsmail ve Ebu Bekr b. Ebî Şeybe, ikincisi ise Hâzim b. Yahya ve Abdulmelik b. Sinan tarikıyledir. Bu ikinci isnadı Ebu'l-Hasan el-Kattân'dan nakletmiştir. İbn Mace'ye yapılan *Zevaid*'de ise bu isnadın zayıf olduğu söylenmektedir.¹⁰¹ İmam Sindî, (öl:1138) bu hadisin senedindeki Yahya b. Osman'ın zayıflığı konusunda hadisçilerin ittifak ettiklerini, İbn Maîn, el-Buharî ve İbn Hıbban'ın Yahya'nın hadislerinin munker olduğunu söylediklerini haber vermektedir.¹⁰²

Yine İbn Mace'nin *es-Sunen*'inde ¹⁰³ ve Ahmed b. Hanbel'in *el-Musned*'inde ¹⁰⁴ Amr b. Şuayb tarikiyle gelen *"Ashab kader konusunda tartışılarken Rasulullah (s.a.v) onların yanına çıkageldi. Kızgınlıktan onun yüzü nar gibi olmuştu. O 'bununla mı emrolundunuz? veya bunun için mi yaratıldınız? Kur'an ayetlerini birbirleriyle çatıştırıyorsunuz. Sizden önceki milletler bundan dolayı helak olmuştur.'* buyurdu." şeklindeki hadislerin isnadı konusunda İmam Sindî şunları söylemektedir: "Amr b. Şuayb'in babasından ve babasının dedesinden yaptığı rivayetin zayıflığına dair konuşulan sözler meşhur olmuştur. Hatta bazıları bunların rivayetiyle teşekkül eden isnadın mutlaka 'mevzû' cinsinden olduğunu söylemişlerdir. Bu sebeple el-Buharî ve Muslim bu isnad ile hiç rivayette bulunmamışlardır."¹⁰⁵ Zehebî de Amr b. Şuayb ile ilgili değerlendirmesinde onun üzerinde ihtilaf edildiğini ve onun hadisinin hasen ve hasen'in üzerinde olduğunu söyledikten sonra hadis imamlarının onun hakkındaki yargısını şöyle nakletmektedir: "Yahya el-Kattân, "Sika bir ravi ondan rivayet ederse huccettir." derken Ahmed b. Hanbel "bazen onunla ihticac ederdik" demektedir. el-Buharî, bazı hadis imamlarının onunla ihticac

ettiğini söylerken anlaşılabilir bir biçimde es-Sahih'inde onunla ihticac etmemiştir. İbn Maîn, sika bir ravi olmadığını, babasından ve babasının dedesinden rivayet ettiği kitabının kaybolduğunu belirtmektedir. Ebu Zur'a "Hadis imamları, Amr b. Şuayb'in yanındaki bir sahife'den rivayette bulunmasını eleştirmişlerdir." demektedir. Ayrıca, Zehebî onun pek çok munker hadisleri bulunduğunu ilave etmektedir."¹⁰⁶

Görüldüğü gibi kaderi tartışmayı yasaklayan hadislerin senedleri sahih olarak kabul görmemiştir. Yukarıda açıkladığımız gibi ravilerde mevcut bulunan kusurlar hadislerin sened açısından sahih olmalarına imkan vermemektedir.

Hadislerin metnine gelince, bu konuda da bazı problemlerin olduğu açıktır. Zira bu hadislerin metninde çok açık bir şekilde Hz.Peygamberin kaderi tartışmanın doğru olmadığını ve bunun insanları helake götüreceğini söylediği ifade edilirken, diğer taraftan kaderle ilgili bu kadar çok hadisin varid olması nasıl açıklanabilir? Hz.Peygamber bir taraftan kaderin tartışılmasını yasaklarken, diğer taraftan kendisinin kaderle ilgili yüzlerce söz serdetmesi bir çelişki değil midir? İşin aslına bakılırsa burada Hz.Peygamberden kaynaklanan bir çelişki olduğu zannedilmemelidir. Zira o ne dediğini bilmeyen ve çelişkili ifadeler kullanan bir Peygamber değildir. Çelişki, onun söylediklerinde değil, daha sonraki dönemlerde ona atfen söylenen ifadelerin birbiriyle olan çelişkisidir. Dolayısıyla bahsettiğimiz bu çelişki, rivayetlerden kaynaklanan bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Söz konusu hadis metnlerinin Kur'an'ın bazı temel esaslarıyla bağdaşmadığı da görülecektir. Zira Kur'an'da Allah kendi varlığından bahsetmiş, kendisinin varlığını gösteren kuvvetli, makul ve somut deliller ileri sürmüştür. Kainattan ve insanların yaratılmasından, hayvanlardan, bitkilerden örnekler vermek suretiyle inanmayan insanlara deliller sunmuştur.¹⁰⁷ Yine Allah Kur'an'da Ahiretin varlığını ele almakta, öldükten sonra tekrar dirilmeyi inkar edenlere bir delil olması için insanın yaratılış keyfiyetini açıklamaktadır.¹⁰⁸ Yasin suresinin bazı ayetlerinde kıyamet gününde bütün insanların kendi huzurunda toplanacaklarını bildirmiş, daha sonraki ayetlerde de buna gücünün yeteceğine dair bir çok delil getirmiştir.¹⁰⁹

¹⁰⁶ ez-Zehebî, *el-Muğnî fi'd-Duafâ*, II, 146.

¹⁰⁷ 4, Nisa, 171; 12, Yusuf, 105; 13, Ra'd, 2-5; 16, Nahl, 10-13, 65, 69.

¹⁰⁸ 22, Hac, 5.

¹⁰⁹ 36, Yasin, 32-44.

Kur'an'da bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Görüldüğü üzere Kur'an, Allah'ın varlığı ve birliği, ahiret gibi İslamın temel esaslarını oluşturan konularda inanmayanlarla tartışma içerisine girmektedir. Kur'an'ın Allah'a ve ahirete iman gibi dinin en önemli esaslarının tartışılmasını yasaklamadığını bilen bir Peygamberin bu esaslara nazaran daha az önem arz eden kader konusunun tartışılmasını yasaklaması makul görünmemektedir.

Konuyla ilgili olarak Ebu Davud'da geçen bir hadisi de irdelemek gerekir. Bu rivayet şöyledir: *"Allah'ın ilk yarattığı şey kalem'dir. Ona (Allah) "yaz" buyurdu. (kalem) "ne yazayım" dedi. (Allah) ona: kıyamete kadar her şeyin mukadderatını yaz" buyurdu."*¹¹⁰ İbn Adiy, bu hadisin batıl ve munker olup, afetinin Muhammed b. Vehb ed-Dımaşkî olduğunu belirtmektedir. eş-Şevkânî, *el-Mizan* adlı eserde İbn Adiy'in bu hadisin batıl olduğu konusundaki sözünün doğru olduğunu ifade etmektedir.¹¹¹

Bu rivayet alimlerin de belirttiği gibi batıl ve munker olmakla birlikte, ilk yaratılanın "akıl" ya da "arş", ya da "Nur-ı Muhammedî" veya "Levhi Mahfuz" olduğuna dair başka rivayetlerle çelişmekte¹¹² ve bütün bu rivayetler kelimenin tam anlamıyla bir kaos oluşturmaktadır. Buna rağmen bu hadislerin mütevatir olduğunu ileri süren el-Kettânî'ye şaşmamak elde değil! İlk yaratılanın ne olduğunu bilmenin mümkün olup olmadığı da ayrı bir mesele!¹¹³

Hicri birinci yüzyılda Emevi döneminde yaşamış olan ve kader tartışmalarına risale yazarak katkıda bulunan Hasan el-Basrî, (öl:110) mektubunu Emevi halifesi Abdülmelik b. Mervan'a yazmıştır. Onun mektubunun genel muhtevası cebri (kader) reddetmeye ve özgürlüğü, sorumluluğu Kur'an ayetlerine dayanarak temellendirmeye yöneliktir.¹¹⁴ Onun eleştirdiği hadislerden birisi insanın ana karnındaki durumu ile ilgili hadistir. Buna göre; "Abdullah b. Mes'ud şöyle rivayet etmiştir: *"Her biriniz anne karnında nutfe olarak kırk günde toplanır. Sonra bir o kadar zamanda alaka olur. Sonra yine bir o kadar zamanda et parçası olur. Bundan sonra Allah bir melek gönderir. Meleğe, onun rızkını, ecelini, said veya şaki*

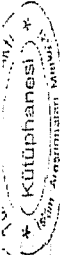
¹¹⁰ Ebû Davud, 34Sunne (kader) 17 (IV, 226) Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, *es-Sunne*, Kader s. 131; İbn Ebi Asım, *Kitabu's-Sunne*, I, 48-51.

¹¹¹ eş-Şevkânî, *el-Fevâidu'l-Mecmû'a*, s. 479;

¹¹² el-Kettânî, *Nazmu'l-Mutenâsir*, (Beyrut, 1980) s. 111.

¹¹³ Kırbaçoğlu, a.g.e, s. 294.

¹¹⁴ İlhami Güler, *Allah'ın Ahlakiliği Sorunu*, s. 85.

olacağını yazması emrolunur..."¹¹⁵ Bu hadis, muhtemelen 11. Hud suresinin 105. ayetinin yanlış bir yorumundan kaynaklanmıştır. Bu ayette Allah şöyle buyurmaktadır: "O gün (hesap günü) geldiği zaman hiç kimse onun izni olmadan konuşamaz. Onlardan kimisi şaki (bahtsız), kimi de said (mutlu)dur." Hasan el-Basrî bu ayetin yanlış yorumlanmasını şöyle açıklamaktadır: "(Kaderciler) bu ayeti şöyle te'vil ettiler. Allah kullarını annelerinin karnında bedbaht (şakî) ve bahtiyar (saîd) olarak yaratmıştır. Bedbaht yarattığının bahtiyarlığa ve bahtiyar yarattığının da bedbahtlığa çevrilmesine imkan yoktur. Eğer hakikat onların anladığı şekilde olsaydı, Allah'ın kitap ve peygamber göndermesinin bir anlamı kalmayacağı gibi; peygamberlerin onları takvaya davet etmelerinin ve salaha teşviklerinin hiçbir faydası ve anlamı kalmazdı. Gerçekte bu ayetin yorumu, onların anladıkları gibi değildir... O günün bahtiyarı bugün Allah'ın emrine uyup, o şekilde amel eden ve o günün bedbahtı, Allah'ın dinini hafife alarak hiçe sayan kimsedir... Allah'ın emrine, kitabına ve adaletine muhalefet edenler dinlerinde alabildiğine ifrata düşmüş olanlar ve cehaletleri yüzünden herşeyi kadere yüklemiş olanlardır."¹¹⁶

Hasan el-Basrî'nin hadisin muhtevasıyla ilgili eleştirisi de şöyledir: "Onlardan (kadercilerden) birine dine ait bir emir verecek olursan ; "kalemler kurumuş ve alınlara kimin said kimin şaki olduğu yazılmıştır." cevabını verir. Fakat onlardan birine dünya (nimetlerini) talep etmek için kendini yorma, sıcak veya soğukta kendini işe koşma ve kendini yolculuklarda tehlikeye atma, nasıl olsa rızkın hazırlanmıştır" desen kabul etmez..."¹¹⁷

Buraya kadar verdiğimiz örnekler, kader inancının siyasi hâdiselerle ilişkisini göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Fakat bu kadarı bile, kader inancı konusunda siyasi saiklerle hadis uydurulduğunun bir kanıtı olarak gösterilebilir.

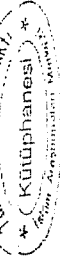
Sonuç olarak diyebiliriz ki Emevi dönemi, kader inancının en yoğun istismar edildiği ve iktidarın meşruiyet aracı olarak kullanıldığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu inancın kökleşmesi ve yaygınlaştırılması için siyasi otorite her türlü çabayı göstermiş ve bu düşünceye karşı çıkanları

¹¹⁵ el-Buharî, 82 Kader 1, (VII, 210); 59 Bedu'l-halk 6 (IV, 78); 60 Enbiya 1 (IV, 103); Musîim, 46 Kader 1 (IV, 2036).

¹¹⁶ Hasan el-Basrî, *Kader Hakkında Halife Abdulmelik b. Mervan'a Mektubu*, A.Ü.İ.F.Der. III, 79.

¹¹⁷ Hasan el-Basrî, a.g.m, III, 79.

kamuyu ifsat bahanesiyle en ağır cezalara çarptırmaktan kaçınmamıştır. Dolayısıyla siyasi otorite, cebr anlayışını benimsemekle kalmayıp geniş halk kesimlerinin de benimsemeleri için o günün bütün imkanlarını kullanmıştır. Bu inancın benimsenip pekişmesi için de gerek ayetlerin te'vili, gerekse hadislerin uydurulması bu dönemde başlamıştır. Her konuda hadis uydurulduğu gibi kader, cebr ile ilgili hadisler de uydurulmuş ve bu hadisler hadisçiler tarafından mevzuat kitaplarında tesbit edilmiş, fakat az da olsa bazı zayıf ve uydurma kader hadisleri de sahih olarak kabul edilen kaynaklarda yer alabilmiştir. Kanaatimizce bu hadislerin uydurulmasında en büyük amillerden birisi, siyasi otoritenin bu inanç sayesinde sorumluluklarından kurtulması ve iktidarın meşruiyetini temin gibi saikler olmuş olmalıdır. Ayrıca fırkalar arasındaki mücadeleler de bu konuda bazı hadislerin uydurulmasına zemin hazırlayan etkenlerden bir başkası olarak kabul edilebilir. Ama o günkü siyasi atmosferin kader inancıyla ilgili rivayetlerin çoğalmasına ilişkin bir katkıda bulunduğu yadsınamaz. Kaza ve kader anlayışının benimsendiği ve bunun halka sürekli telkin edildiği bir siyasi atmosferde, cebr anlayışı lehinde hadislerin uydurulması, kaderi inkar edenlerin de zemmedilmesi şeklinde rivayetlerin zuhura gelmesi kaçınılmaz olacaktır. Netice itibarıyla bu kısa araştırmadan da görülmüştür ki “Emeviler döneminde sosyal ve siyasî saiklerle hadis uydurma faaliyeti” konusu, bütün hadis külliyyatını da kapsayacak şekilde ciddi ve kapsamlı bir araştırmaya ihtiyaç göstermektedir. Bu konuda Prof. Dr. Sadık Cihan tarafından yapılmış “Uydurma Hadislerin Doğuşu ve Sosyo-Politik Olaylarla İlgisi” adlı önemli bir araştırmaya dikkat çekmek gerekir. Değerli hocamızın bu araştırmanın önsözünde belirttiği gibi, “konunun esas kaynağını Mevzûâtla ilgili eserler” teşkil etmektedir. Eserin bu konuda bir boşluğu doldurduğu muhakkaktır. Ancak biz, Mevzûât’ın dışındaki hadis külliyyatında bulunan hadislerin de sosyo-politik olaylarla ilgisinin araştırılması ve siyasi saiklerle uydurulmuş hadislerin sahih olarak kabul ettiğimiz hadis külliyyatından tenkidçi bir yaklaşımla ayıklanmasının gerekli olduğu kanaatindeyiz. Dolayısıyla sadece kader hadisleri değil, belirttiğimiz diğer konularda da varid olan rivayetlerin sosyal-siyasal ve tarihi arka planlarının araştırılması gereklidir. Bu makalenin böyle bir araştırmaya bir nebze de olsa ışık tutması en büyük dileğimizdir.

KAYNAKÇA

- Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, *es-Sunne*, Beyrut, 1405/1985.
- Abdurrezzak b. Hemmam, *el-Musannef*, Thk: Habiburrahman el-A'zamî, Beyrut, 1390/1970
- Akbulut, Ahmet, *Sahabe Devri Siyasî Hadiselerinin Kelamî Problemlere Etkileri*, Birleşik, İst, 1992.
- , *Allah'ın Takdiri Kulun Tedbiri*, A.Ü.İ.F. der. Sayı: XXXIII, Ankara, 1992.
- Akyüz, Vecdi, *Hilafetin Saltanata Dönüşmesi*, Dergah Yay. İstanbul, 1991.
- Aliyyu'l-Kârî, *el-Esrârü'l-Merfû'a fi'l-Ahbârî'l-Mevzû'a*, el-Kutubu'l-İslamî, Beyrut, 1986.
- Atay, Hüseyin, *Ehli Sünnet ve Şia*, A.Ü.İ.F. Yay. Ankara, 1983.
- el-Azimâbâdî, *Avnu'l-Ma'bûd Şerhi Sunen-i Ebî Davud*, Neşreden: Muhammed Abdulmuhsin, Medine, 1389/1969.
- el-Basrî, Hasan, *Kader Hakkında Halife Abdulmelik b. Mervan'a Mektubu*, Çev: Yaşar Kutluay, Lütfi Doğan, A.Ü.İ.F.der. sayı: III, Ankara, 1959
- el-Cabirî, Muhammed Abid, *İslam'da Siyasal Akıl*, Kitabevi, İstanbul, 1997.
- Cihan, Sadık, *Uydurma Hadislerin Doğuşu ve Sosyo-Politik Olaylarla İlgisi*, Etüt Yay: Samsun, 1997.
- Doğan, İsa, *İlk Fikir Hareketleri Üzerine Bir değerlendirme*, S.Ü.İ.F der. sayı: 6 Samsun, 1992.
- Ebu Reyyan, Muhammed Ali, *Tarihu'l-Fikri'l-Felsefi fi'l-İslam*, Daru'l-Kutubi'l-Arabiyye, Beyrut, tarihsiz.
- Ebu Davud, *es-Sunen*, İstanbul, tarihsiz.
- Ebu Zehra, Muhammed, *İslamda Siyasî ve İtikadî Mezhepler Tarihi*, Çev: Ethem Ruhi Fırlalı, Osman Eskicioğlu, İstanbul, 1970.
- Emin, Ahmet, *Fecru'l-İslam*, Çev: Ahmet Serdaroğlu, Ankara, 1976.
- , *Fecru'l-İslam*, Daru'l-Kutubi'l-Arabiyye, Beyrut, 1975.
- el-Eş'arî, Ebu'l-Hasan, *Makâlâtü'l-İslamiyyin ve İhtilâfu'l-Musallîn*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1990.
- Fazlurrahman, *İslâm*, Çev: Mehmet Dağ, Mehmet Aydın, İst, 1981.
- , *Tarih Boyunca İslamî Metodoloji Sorunu*, Ankara Okulu Yay. Ankara, 1995
- Garaudy, Roger 20. *Yüzyıl Biyografisi*, Garaudy'nin Felsefi Vasiyetleri, Çev: Ahmet Zeki Ünal, Fecir Yay. Ankara, 1989.
- Güler, İlhami, *Allah'ın Ahlakîliği Sorunu*, Ankara Okulu Yay. Ankara, 1998.
- Hatipoğlu, Haydar, *Sunen-i İbn Mace Tercemesi ve Şerhi*, İst, 1982.
- el-Heysemî, Nureddin Ali b. Ebi Bekir, *Mecmeu'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid*, Kahire, 1953.
- İbn Arrak, Ebu'l-Hasan, *Tenzîhu's-Şerî'ati'l-Merfû'a ani'l-Ahbârî's-Şeni'ati'l-Mevdû'a*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1981.
- Ibn Abd Rabbihi, *İkdu'l-Ferîd*, Tsh: Ahmet Emin, Kahire, 1367/1948.
- İbn Ebî Asım, *Kitabu's-Sunne*, Beyrut, 1400/1980.
- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec, *el-Mevdû'ât*, Thk: Abdurrahman Muhammed Osman, b.y.y. 1403/1983.
- İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, Beyrut, 1325.
- , *Fethu'l-Bâri*, Mısır, 1390.
- İbn Hazm, *Kitabu'l-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal*, Daru Sadr, Beyrut, h.1317.
- İbn Mace, *es-Sunen*, Tak: Muhammed Fuad Abdalbaki, b.y.y. 1395/1975. +
- İbn Murtaza, Ahmed b. Yahya, *Tabakâtü'l-Mu'tezile*, Thk: Susanna Dıwald-Wilzer, Beyrut, 1409/1988.

- İbn Kuteybe**, Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim ed-Dineverî, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 1388/1969, Mısır.
- Juynboll**, G.H.A. *Muslim Tradition*, Cambridge University Press, Newyork, 1983
- el-Kettânî**, *Nazmu'l-Mutenâsir mine'l-Hadisi'l-Mutevatir*, Beyrut, 1980.
- Kırbaçoğlu**, Doç.Dr. M. Hayri, *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, Ankara Okulu Yay. Ankara, 1999.
- Koçyiğit**, Prof. Dr. Talat, *Kelamcılarla Hadisçiler Arasındaki Münakaşalar*, T.D.V. Yay. Ankara, 1984.
- el-Makrizî**, *Kitâbu'l-Hutat*, (Kitabu'l-Mevaiz ve'l-İ'tibar) Mısır, 1326.
- el-Mubarekfürî**, Câmîu't-Tirmizî maa Şerhi Tuhfeti'l-Ahvezî, b.y.y. 1346.
- Mustafa**, Dr. Nevin Abdulhalık, *İslam Siyasî Düşüncesinde Muhalefet*, Çev: Vecdi Akyüz, İz Yay. İstanbul, 1990.
- en-Neşşar**, Ali Sami, *İslam'da Felsefî Düşüncenin Doğuşu*, İnsan yay. İstanbul, 1999.
- er-Reyis**, M. Ziyauddin, *İslam'da Siyasî Düşünce Tarihi*, Çev: Ahmet Sarıkaya, Nehir Yay. İstanbul, 1990.
- es-Salih**, Subhi, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, Çev: M. Yaşar Kandemir, D.İ.B.yay. Ankara, 1986.
- Safvet**, Ahmed Zeki, *Cemheretu'l-Hutabi'l-Arab*, el-Mektebetu'l-İlmiyye, Beyrut, Tarihsiz.
- es-Suyutî**, Celaledin, *el-Leâli'l-Masnû'a fi'l-Ehâdisi'l-Mevzû'a*, Mısır, 1317.
- eş-Şevkânî**, *el-Fevâidu'l-Mecmû'a fi'l-Ehâdisi'l-Mevzû'a*, Kahire, 1960.
- eş-Şehristânî**, *el-Milelu ve'n-Nihal*, Mısır, 1948.
- et-Taberî**, Muhammed b. Cerîr, *Tarihu'l-Umem ve'l-Mulûk*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1417/1997.
- Tritton**, A.S. *İslam Kelamı*, çev: Mehmet Dağ, Ankara, 1983.
- et-Tirmizî**, Ebu İsa, *el-Câmiu's-Sahih*, Tah: Ahmed Muhammed Şakir, Kahire, 1356/1937.
- Watt**, W. M. *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, Çev: Ethem Ruhi Fırlalı, Ankara, 1987.
- , *Free Will and Predestination in Early İslam*, London, 1948.
- , "Free Will and Predestination" The Encyclopedia of Religion, Newyork, 1987.
- Wencinck**, *The Muslim Creed*, Cambridge, 1932.
- Yazıcıoğlu**, M. Sait, *Maturidi ve Neseftiye Göre İnsan Hürriyeti*, İstanbul, 1992.
- ez-Zehebî**, *Mizânu'l-İ'tidal fi Nakdi'r-Rical*, Tah: Ali Ebu Abdillâh b. Ahmed Muhammed Bicavi, b.y.y. 1382/ 1963.
- , *el-Muğnî fi'd-Du'afâ*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1418/1997.